

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства імені Костянтина Немця



"ЗАТВЕРДЖУЮ"

В.о. декана факультету
геології, географії, рекреації і туризму

Катерина КРАВЧЕНКО

серпень 2025 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК

рівень вищої освіти	<u>другий (магістерський)</u>
галузь знань	<u>С Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини</u>
спеціальність	<u>С6 Географія та регіональні студії</u>
освітня програма	<u>Урбаністика, геопланування та сталий розвиток міст</u>
вид дисципліни	<u>обов'язкова</u>
факультет	<u>геології, географії, рекреації і туризму</u>

2025 / 2026 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою факультету геології, географії, рекреації і туризму

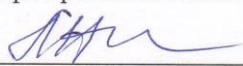
«27» серпня 2025 року, протокол № 12

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Юрій КАНДИБА, канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця

Програму схвалено на засіданні кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця

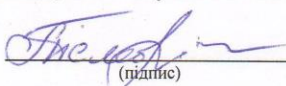
Протокол від «27» серпня 2025 року № 11

Завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця


(підпис) Людмила НЕМЕЦЬ

Програму погоджено з гарантом освітньо-наукової програми «Урбаністика, геопланування та сталий розвиток міст»

Гарант освітньо-наукової програми «Урбаністика, геопланування та сталий розвиток міст»


(підпис) Євгенія ТЕЛЕБЕНЄВА

Програму погоджено науково-методичною комісією факультету геології, географії, рекреації і туризму

Протокол від «27» серпня 2025 року № 7

Голова науково-методичної комісії факультету геології, географії, рекреації і туризму


(підпис) Юлія ПРАСУЛ

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «**Глобальні виклики та сталий розвиток**» складена відповідно до освітньо-наукової програми підготовки **магістра**

спеціальності **С6 Географія та регіональні студії**

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни – розкриття змісту сучасних глобальних викликів і проблем, оцінка їх впливу на життя й діяльність людського суспільства, характеристика негативних явищ, які фіксуються на планеті внаслідок природних процесів та антропогенної діяльності, та визначення шляхів їх подолання на основі концепції сталого розвитку.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни:

- розкрити сутність глобальних викликів сучасності;
- розглянути класифікацію глобальних викликів і проблем сучасності;
- визначити причини виникнення глобальних викликів сучасності та оцінити фактори антропогенного впливу на них;
- проаналізувати регіональні відмінності проявів глобальних викликів сучасності;
- оцінити вплив глобальних викликів сучасності на життєдіяльність людського суспільства, його розвиток та безпеку;
- ознайомити студентів з основними положеннями концепцій Нового міжнародного економічного порядку та Сталого розвитку, міжнародними нормативно-правовими документами із співіснування політичних та гео економічних систем і охорони природного середовища планети;
- визначити можливі шляхи подолання глобальних викликів сучасності.

1.3. Кількість кредитів – 3

1.4. Загальна кількість годин – 90

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
Обов'язкова	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
1-й	1-й
Семестр	
2-й	2-й
Лекції	
12 год.	6 год.
Практичні, семінарські заняття	
24 год.	4 год.
Лабораторні заняття	
-	-
Самостійна робота	
54 год.	80 год.
Індивідуальні завдання	
-	

1.6. Перелік компетентностей, що формує дана дисципліна:

Інтегральна компетентність:

Здатність розв'язувати складні задачі та прикладні проблеми, приймати відповідні аналітичні та управлінські рішення у сфері економічної і соціальної географії, міського та регіонального розвитку, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій за невизначених умов і вимог.

Загальні компетентності:

ЗК 1. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 2. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 3. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 4. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

Спеціальні (фахові) компетентності:

СК 2. Здатність до наукового аналізу сучасних проблем та особливостей взаємодії природи й суспільства із застосуванням принципів раціонального використання територіальних ресурсів, основ законодавства у сфері природокористування, міського та регіонального розвитку і планування територій для розроблення пропозицій з оптимізації природокористування та забезпечення сталого розвитку регіонів.

СК 4. Здатність розробляти та сприяти впровадженню регіональних програм сталого розвитку територій, здійснювати геопланування територій різного ієрархічного рівня.

1.7. Перелік результатів навчання, що формує дана дисципліна:

ПР01. Застосовувати набуті теоретичні знання та практичні навички для дослідження природно- і суспільно-територіальних систем на різних рівнях просторової організації.

ПР05. Вміти виявляти, ставити та розв'язувати науково-прикладні проблеми, здійснювати критичну оцінку прийнятих рішень.

ПР08. Здійснювати дослідження природно- і суспільно-географічних проявів розвитку геосистем у складних і непередбачуваних умовах, прогнозувати їхній розвиток, аналізувати альтернативи, оцінювати ризики та ймовірні наслідки.

1.8. Пререквізити: Історична географія з основами етнографії, Регіональна економічна і соціальна географія, Регіональні проблеми стійкого розвитку, Політична географія з основами геоглобалістики.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

РОЗДІЛ 1. ПОХОДЖЕННЯ ТА ЧИННИКИ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ І ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ

Тема 1. Фактори та причини виникнення глобальних викликів і проблем сучасності

Глобалізація та її вплив на появу глобальних проблем та викликів людству. Дефіцити традиційних ресурсів. Посилення демографічного дисбалансу та пов'язаного з ним старіння націй. Розповсюдження ризиків для здоров'я населення у зв'язку з погіршенням екологічної ситуації. Суттєве зростання соціальної нерівності серед населення країн світу. Розповсюдження транскордонної злочинності й тероризму.

Тема 2. Класифікація глобальних проблем сучасності

Головні проблеми сучасності та їх класифікація. Інтерсоціальні проблеми та їх склад: проблема війни і миру, проблема подолання відсталості країн, що розвиваються, створення оптимальних умов для соціального прогресу всіх народів. Проблеми політичного та соціально-економічного змісту (в системі «людина-суспільство»), пов'язані з подоланням соціальних, політико-соціальних і соціально-економічних проблем. Проблеми системи «суспільство-

природа»: екологічні проблеми, сировинна проблема, енергетична проблема, продовольча проблема, проблема використання та охорони Світового океану, проблема освоєння Космосу.

РОЗДІЛ 2. ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Тема 1. Інтерсоціальні глобальні виклики і проблеми (проблеми у системі «суспільство – суспільство»)

Проблеми миру та роззброєння. Сутність проблеми. Передумови виникнення. Військові витрати у сучасному світі. Вогнища військових конфліктів: географія, причини, наслідки. Шляхи вирішення проблеми.

Тероризм, наркобізнес, міжнародна злочинність. Види, цілі та методи тероризму. Складові боротьби з тероризмом згідно з положеннями Ради безпеки ООН. Нелегальний наркобізнес як злочинний вид міжнародної діяльності та передумова локальних збройних конфліктів. Основні чинники розвитку наркобізнесу. Лідери глобального ринку наркотичних речовин. Шляхи подолання проблеми.

Проблема відсталості слаборозвинених країн. Стратифікація доходів у сучасному світі. Соціально-економічна нерівність. Класифікація країн за рівнем національного доходу. «Порочне коло бідності». Індекс людського розвитку у розрізі країн світу. Новий міжнародний економічний порядок як інструмент вирішення проблеми.

Тема 2. Глобальні виклики і проблеми в системі «людина-суспільство»

Демографічна проблема (проблеми: зростання загальної чисельності населення та його депопуляції). Постулати Т. Мальтуса про принципи зростання народонаселення та їх критика. «Римський клуб» про проблему перенаселення. Сутність глобальної демографічної проблеми. Причини її виникнення. Типи відтворення населення та їх прояв у країнах «Центру» і «Периферії». Заходи з планування сім'ї згідно з програмами ООН та їх реалізація в країнах, що розвиваються. Оптимістичний та песимістичний прогнози розвитку демографічної ситуації на планеті у перспективі. Урбанізація та її негативні наслідки. Шляхи вирішення глобальної демографічної проблеми.

Проблеми охорони здоров'я, освіти, культури. Найбільш розповсюджені та небезпечні захворювання сучасного людства. Поняття «глобальна освіта» та її рівні. «Економіка» знань: особливості та проблеми розвитку. Проблема «втечі умів». Криза культури. Вестернізація, її позитивні та негативні наслідки. Шляхи вирішення проблем.

Етнічні проблеми, міжконфесійні конфлікти. Етноконфесійна проблематика в сучасному світі. Передумови та чинники виникнення глобальної проблеми. Сепаратизм як регіональний прояв етноконфесійних конфліктів та трайбалізму. Шляхи розв'язання проблеми.

Тема 3. Глобальні виклики і проблеми в системі «суспільство-природа»

Глобальні екологічні проблеми. Суспільство і природа. Причини екологічної кризи. Проблема збереження озонового шару. Проблема глобального потепління. Проблема забруднення водних ресурсів та прісної води. Проблеми деградації ґрунтів та опустелювання. Проблеми раціонального освоєння Світового океану й космічного простору.

Глобальна сировинна проблема. Проблема вичерпності мінеральних ресурсів. Сировинна криза та її наслідки. Способи вирішення глобальної сировинної проблеми. Проблема раціонального ресурсоспоживання як один із напрямів вирішення глобальної сировинної проблеми.

Глобальна енергетична проблема. Причини виникнення глобальної проблеми енергетичної безпеки. Суспільно-географічні аспекти глобальної енергетичної проблеми. Енергетична криза людства та шляхи її вирішення. Використання альтернативних джерел енергії. Головні підходи до гарантування енергетичної безпеки на глобальному рівні. Прогнозні сценарії розвитку світової енергетики.

Глобальна продовольча проблема. Сутність і причини глобальної продовольчої проблеми. Взаємозв'язок і взаємозалежність з іншими глобальними проблемами. Суспільно-географічні аспекти продовольчої проблеми. Продовольча ситуація у світі упродовж ХХ ст. Ступінь впливу різних чинників на продовольчу ситуацію у світі на початку ХХІ ст.

Продовольча безпека. Географія голоду. Основні умови підвищення якості та безпеки продовольчої системи.

Тема 4. Міжнародні організації та їх роль у дослідженні та розв'язанні глобальних проблем сучасності

ООН та її структурні організації та їх внесок у дослідження й вирішення глобальних проблем сучасності. «Римський клуб» та його внесок у вивчення глобальних проблем та шляхів їх розв'язання. Роль та значення ВЕФ. Міжнародні організації, діяльність яких спрямовується на вирішення сучасних проблем людства глобального та регіонального рівнів. Міжнародні угоди, що спрямовані на розв'язання проблем сучасності. Концепція сталого соціально-економічного розвитку. Основні положення Концепції нового економічного порядку. Паризька угода з клімату.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	с	лаб	інд	сп		л	с	лаб	інд	сп
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Розділ 1. Походження та чинники глобальних викликів і проблем сучасності												
Тема 1. Фактори та причини виникнення глобальних викликів і проблем сучасності	15	2	4			9	15	1				14
Тема 2. Класифікація глобальних проблем сучасності	15	2	4			9	15	1				14
<i>Разом за розділом 1</i>	<i>30</i>	<i>4</i>	<i>8</i>			<i>18</i>	<i>30</i>	<i>2</i>				<i>28</i>
Розділ 2. Глобальні виклики і проблеми сучасності												
Тема 1. Інтерсоціальні глобальні виклики і проблеми (проблеми у системі «суспільство – суспільство»)	15	2	4			9	15	1	1			13
Тема 2. Глобальні виклики і проблеми в системі «людина-суспільство»	15	2	4			9	15	1	1			13
Тема 3. Глобальні виклики і проблеми в системі «суспільство-природа»	15	2	4			9	15	1	1			13
Тема 4. Міжнародні організації та їх роль у дослідженні та розв'язанні глобальних проблем сучасності	15	2	4			9	15	1	1			13
<i>Разом за розділом 2</i>	<i>60</i>	<i>8</i>	<i>16</i>			<i>36</i>	<i>60</i>	<i>4</i>	<i>4</i>			<i>52</i>
Усього годин	90	12	24			54	90	6	4			80

4. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		ДФН	ЗФН
1.	Чинники виникнення глобальних викликів і проблем сучасності	4	
2.	Класифікація глобальних проблем сучасності	4	
3.	Інтерсоціальні глобальні виклики і проблеми	4	1
4.	Глобальні виклики і проблеми в системі «людина-суспільство»	4	1
5.	Глобальні виклики і проблеми в системі «суспільство-природа»	4	1
6.	Діяльність міжнародних організацій, спрямована на розв'язання глобальних проблем сучасності	4	1
	<i>Разом</i>	24	4

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин	
		ДФН	ЗФН
1.	Опрацювання матеріалу за темою «Фактори та причини виникнення глобальних викликів і проблем сучасності»	9	14
2.	Опрацювання матеріалу за темою «Класифікація глобальних проблем сучасності»	9	14
3.	Ознайомлення з інтерсоціальними глобальними викликами і проблемами	9	13
4.	Ознайомлення з глобальними викликами і проблемами в системі «людина-суспільство»	9	13
5.	Ознайомлення з глобальними викликами і проблемами в системі «суспільство-природа»	9	13
6.	Вивчення діяльності міжнародних організацій, спрямованої на розв'язання глобальних проблем сучасності	9	13
	<i>Разом</i>	54	80

6. Індивідуальні завдання

Програмою не передбачені.

7. Методи навчання

Пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький.

Заняття проходять дистанційно на платформі Zoom.

8. Методи контролю

Усне експрес-опитування, оцінювання виступів з доповідями на семінарських заняттях, контрольна робота, залікова робота.

9. Схема нарахування балів

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання										Залікова робота	Сума
Розділ 1		Розділ 2				Контрольна робота, передбачена навчальним планом	Індивіду- альне завдання	Разом			
T1	T2	T3	T4	T5	T6	20	-	60			
6	6	7	7	7	7				40	100	

T1 – T6 – семінари

Для допуску до складання підсумкового контролю (заліку) здобувач вищої освіти повинен набрати не менше 20 балів з навчальної дисципліни під час поточного контролю, самостійної роботи.

Критерії оцінювання навчальних досягнень

Семінарські заняття – 6(7) балів: *0 балів* – доповідь відсутня; *1 бал* – доповідь неповна, у тезовій формі, знання фрагментарні і поверхові; *2-3 бали* – доповідь неповна, містить суттєві помилки, знання поверхові, висновки не аргументовані; *4-5 балів* – доповідь загалом відображає зміст питань, містить несуттєві недоліки, висновки недостатньо аргументовані, рівень знань достатній; *6-7 балів* – доповідь повна, супроводжується презентацією, правильно відображає зміст питань, висновки аргументовані, студент відповідає на запитання викладача, рівень знань високий.

Контрольна робота складається з системи завдань різного типу і рівня складності – 20 балів:

- тестові завдання: 10 завдань x 1 бал = 10 балів;
- питання, що передбачають відкриті відповіді: 2 питання x 5 балів = 10 балів:

0 балів – відповідь відсутня;

1 бал – відповідь містить уривчасті відомості, подано неправильну трактовку глобальних процесів, студент припустився грубих помилок;

2-3 бали – відповідь неповна, містить суттєві помилки, не простежуються уміння пояснювати глобальні процеси;

4 бали – відповідь повна, проте недостатньо аргументована;

5 балів – відповідь повна, логічно побудована, аргументована, продемонстровано глибокі знання і розуміння глобальних процесів.

Залікова робота складається з системи завдань різного типу і рівня складності – 40 балів:

- тестові завдання: 20 завдань x 1 бал = 20 балів;
- питання, що передбачають відкриті відповіді: 1 питання – 8 балів; 1 питання – 12 балів:

0 балів – відповідь відсутня;

1-2 (1-3) бали – відповідь містить уривчасті відомості, подано неправильну трактовку географічних процесів, студент припустився грубих помилок;

3-4 (4-6) балів – відповідь неповна, містить суттєві помилки, не простежуються уміння пояснювати географічні процеси;

5-6 (7-8) балів – відповідь повна, проте недостатньо аргументована;

7 (9-10) балів – відповідь повна, аргументована, продемонстровано глибокі знання і розуміння географічних процесів, можливе порушення логіки побудови відповіді, наявність кількох несуттєвих недоліків;

8 (11-12) балів – відповідь повна, логічно побудована, аргументована, продемонстровано глибокі знання і розуміння географічних процесів.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка
	для дворівневої шкали оцінювання
90-100	зараховано
70-89	
50-69	
1-49	не зараховано

10. Рекомендована література

Основна література

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.
2. Бебик В.М. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика: навч. посібник / В.М. Бебик [та ін.]. — К.: Ун-т «Україна», 2006. — 208 с.
3. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко [та ін.]. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.
4. Глобальні проблеми світу: атлас. — К.: Картографія, 2009. — 144 с.
5. Глобальні проблеми сучасності: підручник / за ред В.С. Бакірова. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2019. 632 с.
6. Книш М.М., Котик Л.І. Глобальні проблеми людства: навч. посібник. — Львів: Простір-М, 2021. — 130 с.
7. Кононенко О.Ю. Актуальні проблеми сталого розвитку: навч.-метод. посіб. Київ: ДП «Прінт сервіс», 2016. 109 с.
8. Маленко Я.В., Ворошилова Н.В., Поздній Є.В. Глобалізація та екологічні проблеми: навч. посіб. Кривий Ріг: КДПУ, 2024. Ч. I. 291 с.
9. Просторові аспекти глобальних проблем людства // Голіков А.П. та ін. Вступ до економічної і соціальної географії: підручник / А.П. Голіков, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. — К.: Либідь, 1996. — С. 292-314.
10. Резнікова Н.В. Глобальні екологічні проблеми в сучасному світі: екологічна детермінанта міжнародних економічних відносин / Н.В. Резнікова. — К.: Вістка, 2018. — 216 с.
11. Стежко Н. В. Глобальна продовольча проблема: її особливості та імперативи вирішення в сучасних умовах: монографія. Кіровоград, 2016. 560 с.
12. Філософія глобальних проблем сучасності: монографія / В.П. Капітон, О.В. Капітон, В.В. П'ятун; Дніпропетр. держ. фін. акад. — Д.: ДДФА, 2010. — 373 с.
13. Філософія глобальних проблем сучасності: навч. посіб. / В.Х. Арутюнов, В.М. Свінціцький; Державний вищий навчальний заклад "Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана". — К.: КНЕУ, 2008. — 176 с.

Допоміжна література

1. Алексєєнко І.В., Курас А.І., Маргулов А.Х. Глобальні проблеми міжнародних відносин та світової політики: безпековий вимір. Дніпро: ДДУВС, 2021. 164 с.
2. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доповідь Римському клубові / Б. Гаврилишин; [упорядн. В. Рубцов ; 3-тє вид., доп.]. — К.: ПУЛЬСАРИ, 2009. — 248 с.
3. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / С. Гантінгтон; [пер. з англ.]. — Львів: Кальварія, 2006. — 473 с.
4. Голіков А.П. Глобальна демографічна проблема: стан та перспективи // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, сер. «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм», Вип. 5. — Харків. — 2016. — С. 6-13.
5. Книш М.М., Котик Л.І. Актуальні наукові підходи до трактування глобальних проблем // Grail of Science. — 2022. — № 20. — С. 271-276.
6. Книш М.М. Глобалізація терористичної діяльності / М.М. Книш, Л.І. Котик // Географія та туризм: наук. зб. / [Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін.]. — Вип. 21. — К.: Альтерпрес, 2012. — С. 145-155.
7. Котик Л.І. До проблеми типізації глобальних проблем людства // Філософсько-психологічні аспекти духовності сталого розвитку людства: зб. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 20 квітня 2022 р.). — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022. — С. 101-105.
8. Лукашевич В.М. Глобалістика: навч. посібник / В.М. Лукашевич; [2-ге вид., доп. і перероб.]. — Львів: Новий Світ-2000, 2010. — 440 с.
9. Фідря Н. Глобальні проблеми людства та ідея сталого розвитку суспільства // Краєзнавство. Географія. Туризм. — 2005. — № 33. — С. 17-21.

11. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. Віденська Конвенція про охорону озонного шару [Електронний ресурс] // <http://www.ecolife.org.ua/laws/inter/1985/01.php>
2. Декларація Ріо-де-Жанейро Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку [Електронний ресурс] // <http://www.ecolife.org.ua/laws/inter/1992/07.php>
3. Декларація тисячоліття ООН [Електронний ресурс] // http://www.unesco.ru/rus/pages/about/decl_mill.php
4. Електронна бібліотека антиглобалістської тематики [Електронний ресурс] // <http://www.imperativ.net/news/library.htm>
5. Звіти Світового банку про світовий розвиток [Електронний ресурс] // <http://www.worldbank.org>
6. Йоганнесбурзька декларація [Електронний ресурс] // http://www.un.org/conferen/wssd/docs/decl_wssd.pdf
7. Кіотський протокол до Рамочної конвенції ООН про зміну клімату [Електронний ресурс] // http://www.wwf.com/about/what_we_do/climate/kyoto
8. Монреальський протокол з речовин, що руйнують озонний шар [Електронний ресурс] // <http://www.ecolife.org.ua/laws/inter/1987/01.php>
9. Офіційний сайт Інституту проблем глобалізації [Електронний ресурс] // <http://www.imperativ.net/iprog/deliagin.htm>
10. Офіційний сайт ООН [Електронний ресурс] // <http://www.un.org>
11. Офіційний сайт Римського клубу [Електронний ресурс] // <http://www.clubofrome.org>
12. Принципи природоохоронної політики [Електронний ресурс] // <http://www.ecolife.ru/info/docum/glob-5.shtml>
13. Стокгольмська Декларація ООН із проблем навколишнього середовища [Електронний ресурс] // <http://www.ecolife.org.ua/laws/inter/1972/04.php>
14. Цілі розвитку тисячоліття [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org.ua/millennium-development-goals>
15. Food and Agriculture Organization UN [Electronic resource]. — Mode of access: www.fao.org.
16. Freedom House [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.freedomhouse.org>.
17. Institute for Economics and Peace [Electronic resource]. — Mode of access: <http://economicsandpeace.org>
18. The Club of Rome [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.clubofrome.org>
19. United States Agency for International Development [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.usaid.gov>